

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ҚЎШИЛГАН ҚИЙМАТНИ СОЛИҚҚА ТОРТИШ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА УСЛУБИЙ МУНОЗАРАЛАРИ ХУСУСИДА

Джаббаров Анвар Мухаммадсалиевич

мустақил изланувчи, Тошкент давлат иқтисодиёт университети

E-mail: djabbarov@mail.ru

ORCID:0009-0005-1384-7707

Аннотация: Мақолада Янги Ўзбекистон солиқ амалиётида қўшилган қийматни солиққа тортишининг самарали механизмини яратишининг зарурлиги, вазифалари, тизимли муаммолари ва уларни ҳал этиш масалалари тадқиқ этилган. Мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланиш истиқболларида солиқ механизмининг назарий ва услубий мазмунини асослашга муаллифнинг ёндашуви таклиф этилди ва бу солиқнинг муҳим хусусиятларини, унинг қиймати ва омил хусусиятини ва давлат солиқ механизмининг кўп даражали тузилишини аниқлаш имконини берди. Ўзбекистон Республикаси солиқ тизимида қўшилган қийматни солиққа тортишининг самарали механизмини яратиш имкониятлари тадқиқ этилган ҳамда тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: қиймат, қўшилган қиймат, қўшимча қиймат, қиймат назариялари, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МҲХС), миллий ҳисоблар тизими (МҲТ), қўшилган қийматни солиққа тортиш.

Кириш.

Иқтисодиётнинг эркинлашуви жараёни, фискал сиёсат ва солиқ туловчилар солиқ салоҳиятини ошириш муаммоларининг кескинлашуви, солиқ тизими модернизациясининг самарали воситаларини давлат томонидан қўллаш кўп жиҳатдан қўшилган қийматни тақсимлаш самарали солиқ механизми ташкил этилишига ҳам бевосита боғлиқдир. Бугунги кунда кўплаб мунозараларга сабаб бўлаётган солиқ тизими ислоҳининг алоҳида бир йўналиши сифатида қўшилган қийматни тақсимлаш самарали солиқ механизмини ташкил этиш йўналишларини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга.

Дарҳақиқат, “солиқ юкини изчиллик билан камайитириш, солиқ солиш тизимини соддалаштириш ва солиқ маъмурчилигини такомиллаштириш иқтисодиётни тезкор ривожлантириш ҳамда мамлакатнинг инвестициявий жозибдорлигини яхшилашнинг муҳим шартлари ҳисобланади”¹.

Корхоналарнинг самарали фаолият кўрсатиши учун хўжалик механизмининг барча элементлари мукамал ишлаши зарур. Айнан шу

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тугрисида” ги 29 июнь 2018 йилдаги ПФ-5468-сонли Фармони

йўналишда қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартибига алоҳида эътибор қаратиш керак. Қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тизимини такомиллаштиришда ривожланган мамлакатлар тажрибасини ўрганиш муҳимдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек “Солиқ маъмурчилиги шундай бўлиши керакки, қўшилган қиймат солиғи кенг жорий қилинса ҳам бу ҳолат истеъмол товарларининг нархи ўсишига олиб келмаслиги шарт ва зарур”².

Қўшилган қиймат солиғининг республикамиз солиқ амалиётига жорий этилиши давлат бюджети даромадларини шакллантиришнинг барқарор манбасини яратди. Кўплаб ривожланган мамлакатлардаги каби республикамиз давлат бюджети даромадларини шакллантиришда ҳам қўшилган қиймат солиғи энг асосий молиявий ресурс ҳисобланади. Шундан келиб чиқиб, мазкур солиқ механизмидаги мавжуд муаммолар солиқ тизимига ва давлат бюджети даромадларини шакллантиришга жиддий таъсир кўрсатади.

Илмий мақолада тадқиқ мақсади Янги Ўзбекистонда солиқ тизими модернизацияси истиқболлари ҳамда “Ўзбекистон-2030” Стратегиясининг солиқ масалаларига оид вазифаларида қўшилган қийматни солиққа тортиш амалиётини янада такомиллаштириш бўйича хулосалар чиқаришдан иборат.

Илмий мақолада тадқиқ объекти сифатида Ўзбекистон Республикасида қўшилган қийматни солиққа тортиш амалиёти майдонга чиқади.

Илмий мақолада тадқиқ предмети – Янги Ўзбекистонда қўшилган қийматни солиққа тортиш амалиётининг хусусиятлари ва услубий мунозараларига оид муносабатлар ташкил этади.

Илмий мақолада тадқиқ усуллари

Тадқиқотда тизимли ёндашув, таснифлаш, мантикий усул, тизимли таҳлили, илмий абстракция ва умумлаштириш усуллари қўлланилади. Хусусан, таркибий ва тизимли таҳлиллардан фойдаланган ҳолда, қўшилган қийматни солиққа тортиш амалиётининг асосий кўрсаткичлари таснифланади, бошқа омилларни абстракциялаш орқали, қўшилган қийматни солиққа тортишнинг услубиёти самарали воситалари, модели ҳаётийлигини таъминлаш масалалари ўрганилади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили.

Илмий адабиётларда "қўшилган қиймат" тушунчасига нисбатан турли хил қарашлар мавжуд (1-жадвал).

1-жадвал.

Илмий адабиётларда «қўшилган қиймат» тушунчасининг тадқиқ йўналишлари*

Муаллифлар ва манбалар	«Қўшилган қиймат» тушунчаси таҳлили масаласида муаллифларнинг қарашлари»
Макконелл К.Р.,	<i>Олинган моддий ресурслар қийматига қўшилган, янги яратилган қиймат</i>

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. “Халқ сузи” газетаси. 29 декабр 2018 йил.

Брю С.Л. ³	қўшилган қийматдир. Умумий ҳолда, қўшилган қиймат - бу фирма томонидан истеъмол қилинган хом ашё ва у томонидан этказиб берувчидан сотиб олинган материалларнинг нархини чиқариб ташилаган ҳолда аниқланувчи ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажмининг бозор баҳоси.
МасловаД.В. ⁴	Макроиктисодий даражада ЯИМ ҳажми бўйича ҳисобланган қўшилган қиймат бизнесни ўзгартириш харажатларига (уй хўжаликларининг даромадлари), солиқ тўловчиларнинг транзакция харажатларига (бюджет даромадлари) ва бирламчи инвестиция ресурсларига (асосий капиталнинг амортизатсияси ва бизнес соф фойдасининг тақсимланмаган) бўлинади.
Шувалова Е.Б. ⁵	Товар ишлаб чиқариш ва сотишнинг ҳар бир босқичида «қиймат элементи қўшилади: у ишлаб чиқарувчи ёки сотувчи томонидан иш ҳақи, ижара, амортизация, фоизлар ва бошқа тўловларни тўлаш учун ажратилган маблағлардан ҳамда унинг фойдасидан иборат. Бу ҚҚСга тортиладиган "қўшилган қиймат".
Пансков В.Г. ⁶	Қўшилган қиймат - бу сотилган товарлар, ишлар ва (ёки) хизматларнинг таннархи билан ишлаб чиқариш ва айланиш харажатлари билан боғлиқ бўлган моддий харажатлар ўртасидаги фарқ.
Абрютина М.С. ⁷	Қўшилган қиймат - бу шундай кўрсаткички, унда миллий бухгалтерия ҳисоби тизими асосланади ва бу ҳисобларда билвосита яширилади

Таҳлил ва натижалар:

Бухгалтерия ҳисоби ва солиқ маконини бирлаштириш, соддалаштириш ва стандартлаштиришга қаратилган иқтисодий муносабатлар Янги Ўзбекистоннинг тараққиёти шароитида алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, унда бухгалтерия ва таҳлилий ахборот ресурсларига ишонччилик, самарадорлик, ўз вақтидалилик, объективлик каби ҳаётий талаблар қўйилишидек тенденция аста-секин шаклланимоқда.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодий тизимининг, шу жумладан солиқ тизимининг замонавий модернизатсияси аста-секин барча иқтисодий тизимни ташкил этувчи омиллар ва принципларнинг ўзгаришига олиб келади, иқтисодий ривожланишнинг фундаментал илмий муносабатларини ўзгартириш ва молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МҲХС)ни жорий этиш шароитида замонавий ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг асосини ташкил этувчи иқтисодий категорияларни қўллаш зарурлигини белгилайди.

Бундай иқтисодий категория қўшимча қиймат бўлиб, унинг шаклланиши микро даражада молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МҲХС)да мустақамланган замонавий ҳисоб-китоб тамойилларига, макро даражада эса миллий ҳисоблар тизими (МҲТ) тамойилларига асосланиши керак. Иқтисодий субъектлар МҲТ талабларига жавоб берадиган статистик ҳисоботларни тақдим этганда (қўшилган қиймат кўрсаткичини алоҳида сатрда тақсимлаш), маълум бир субъектнинг ялпи ички маҳсулотнинг умумий суммасидаги ҳиссасини баҳолаш

³ Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. М.: Дело и сервис, 2019. С.34

⁴ МасловаД.В. Налоговое администрирование. Уч пос. М.: Финансы и статистика, 2022. С.178-192

⁵ Шувалова Е.Б. НДС: каким ему быть?// Финансы, 2018, №9, с.13-16

⁶ Пансков В.Г.Налоги и налогообложение.Уч.пос. М.: Финансы и статистика, 2023. С.54

⁷ Абрютина М.С.Косвенное налогообложение: тенденции развития// Налоги и бухгалтерский учет, 2017, №4, с.32-35

мумкин бўлади.

Халқаро молиявий ҳисобот стандартларини жорий этиш шароитида қўшилган қиймат кўрсаткичини микро ва макро даражада шакллантириш ва қўллашнинг долзарблиги ташқи (интегратсия бухгалтерия жараёнларини кучайтириш, жаҳон бозорида маҳаллий хўжалик юритувчи субъектларнинг рақобатбардошлигини сақлаш) ва ички (МҲХТни жорий этиш харажатларининг кўпайиши, бозор капиталлашувининг ошиши) билан боғлиқ хўжалик юритувчи субъект фаолиятининг шаффофлигини ошириш орқали) омиллар.

Шундай қилиб, қиймат кўрсаткичларини самарали ҳисобга олишни ташкил этиш ва миллий ҳисоб тизими талаблари билан таққослаш нуктаи-назаридан қўшилган қийматни шакллантириш ва тақсимлаш муаммоси ҳанузгача тўлиқ ишлаб чиқилмаган бўлиб қолмоқда. Бухгалтерия микротизимида вужудга келадиган зарур иқтисодий кўрсаткичлар билан МҲТни ахборот ва бухгалтерия ҳисоби билан таъминлашнинг мураккаб ва кўп қиррали масалаларини ўзаро боғлиқ ҳолда ишлаб чиқиш интегратив конструктсияларнинг самарали воситаси сифатида тизимли ёндашувни қўллаш орқали амалга оширилиши мумкин. Микро даражадаги МҲХТ шароитида қўшилган қийматни шакллантириш ва қўллаш бўйича назарий ва услубий ишланмаларнинг этишмаслиги ва йўқлиги ушбу кўрсаткичдан макро даражада фойдаланиш самарадорлигининг этарли эмаслигини аниқлайди, бу эса ушбу илмий мақола мавзусининг долзарблигини белгилайди.

Макро даражада қўшилган қиймат ялпи ички маҳсулот билан Иаҳоланади. Бироқ, Ўзбекистон Республикасининг бухгалтерия ҳисоби регистрларида қўшилган қиймат суммасини акс эттириш тартиби назарда тутилмагани қўшилган қиймат солиғи бўйича солиққа тортиладиган айланмани ишончли аниқлаш имконини бермайди ва тадбиркорлик субъектлари томонидан солиқни ҳисоблаш услубиятини мураккаблаштиради.

Қўшилган қийматнинг категориал моҳиятини ўрганишни умумлаштириш асосида солиққа тортиш мақсадида микро ва макро даражадаги қўшилган қиймат тушунчаларини қуйидагича ажратиш мақсадга мувофиқ кўринади:

- **микродаражадаги (хўжалик юритувчи субъектнинг) қўшилган қиймат** - харидорларга сотиладиган маҳсулотларга, ишлаб чиқарилган, лекин сотилмаган тайёр маҳсулотларга, тугалланмаган ишлаб чиқаришга тегишли ишлаб чиқариш (сотиш) жараёнида янгидан яратилган нархга қўшилган қиймат;
- **макродаражадаги қўшилган қиймат** - бу давлатнинг барча хўжалик юритувчи субъектлари томонидан иқтисодиётнинг барча тармоқларида янгидан яратилган қийматлар, давлатнинг жамоавий хизматлари қиймати ва соф истеъмол солиқлари йиғиндиси.

Бизнинг фикримизча, "қўшилган қиймат" кўрсаткичи бухгалтерия ҳисоби маълумотлари асосида амалга оширилган қўшилган қийматни ажратиб кўрсатиши керак. Сотилган маҳсулотлар учун қўшилган қийматни шакллантиришда фақат сотилган маҳсулотларга тегишли бўлган харажатларни ҳисобга олиши керак.

Шундай қилиб, "қиймат" категориясига қуйидагича таъриф беришимиз мумкин: *"ушбу муносабатлар субъектлари ўртасида меҳнат ишлаб чиқариш харажатлари ва сотиш харажатлари бўйича ишлаб чиқариш жараёнида юзага келадиган иқтисодий муносабатларни ифодаловчи, бозор механизмлари орқали бир-бири билан доимий ва узлуксиз ўзаро алоқада бўлган элементар мажмуи"* сифатида тушунилади.

Бухгалтерия ҳисоби ва таҳлилий позициялардан қийматни шакллантириш ва қўллаш назарияларини таҳлил қилиш асосида қиймат назарияларини даврийлаштириш амалга оширилди.

Амалга оширилган тадқиқ давомида харажатлар энг мураккаб ва қўп қиррали илмий категориялардан бири эканлиги аниқланди, уни ўрганиш бухгалтерия ҳисоби ва таҳлилий жараён учун катта аҳамиятга эга, чунки бухгалтерия тизимида иқтисодий фаолият фактларини баҳолаш принтсипи амал қилади. Қийматни шакллантириш ва тақсимлаш назариясини ишлаб чиқиш ўз тараққиётида 4 босқични босиб ўтди (2-жадвал).

2-жадвал.

Қийматни шакллантириш ва тақсимлаш назарияларининг ривожланиш босқичлари тавсифи⁸.

Босқичлар	Босқичлар даври	Қиймат назариялари тавсифи
I-босқич	Эрамиздан аввалги ИВ-асрдан эрамизнинг ХВИ-асригача)	"Қиймат" категорияси илмий нуқтаи-назардан кўриб чиқилмайди, ўз услубига эга эмас
II-босқич	ХВИИИ аср – ХИХ-асрнинг ўрталари	Қийматни тадқиқ қилишнинг илмий усулини яратиш. Категория В. Петти, А. Смит ва Д. Рикардо асарларида кўриб чиқилган.
III-босқич	ХИХ-асрнинг ўрталаридан ХИХ-асрнинг охиригача	Қўшимча қиймат назарияси ва ишлаб чиқариш нархини яратиш. Категория К.Маркснинг асарларида кўриб чиқилган.
IV-босқич	ХИХ-асрнинг охиридан ҳозирги вақтгача	Рақобат мувозанати назариясини яратиш. Категория Л. Вальраснинг асарларида кўриб чиқилган.

Бизнинг фикримизча, мавжуд қиймат назарияларини икки синфга бўлиш мумкин: асосий омил сифатида ишлаб чиқариш тан олинган – *монофакторли*, иккинчиси – истеъмол ва *полифакторли*, буларга қуйидагилар киради: ҳар хил ишлаб чиқариш шароитлари ва истеъмол йўналишларининг нархига таъсирини ҳисобга оладиган икки факторли назариялар; уч факторли, саноат бозорлари рақобатининг ҳолати ва тузилишини ҳисобга олган ҳолда; мултифакториал-харажатлар жараёнига таъсир қилувчи бошқа омилларни ўз ичига олади (бозор тузилиши, ишлаб чиқариш ва истеъмол туридан ташқари).

Ушбу позициядан қиймат назарияларининг даврийлиги 3-жадвалда келтирилган.

⁸ Чайковский Д.В. Теория и методология формирования и применения добавленной стоимости в условиях МСФО на микро и макроуровне. Авт.дисс.на соиск.уч.степ.д.э.н. Орёл,2011. – 54с.асосида муаллиф ишланмаси

3-жадвал.

Қиймат назариялари тараққиётининг икки даврига мос эволюцион босқичлари тавсифи⁹.

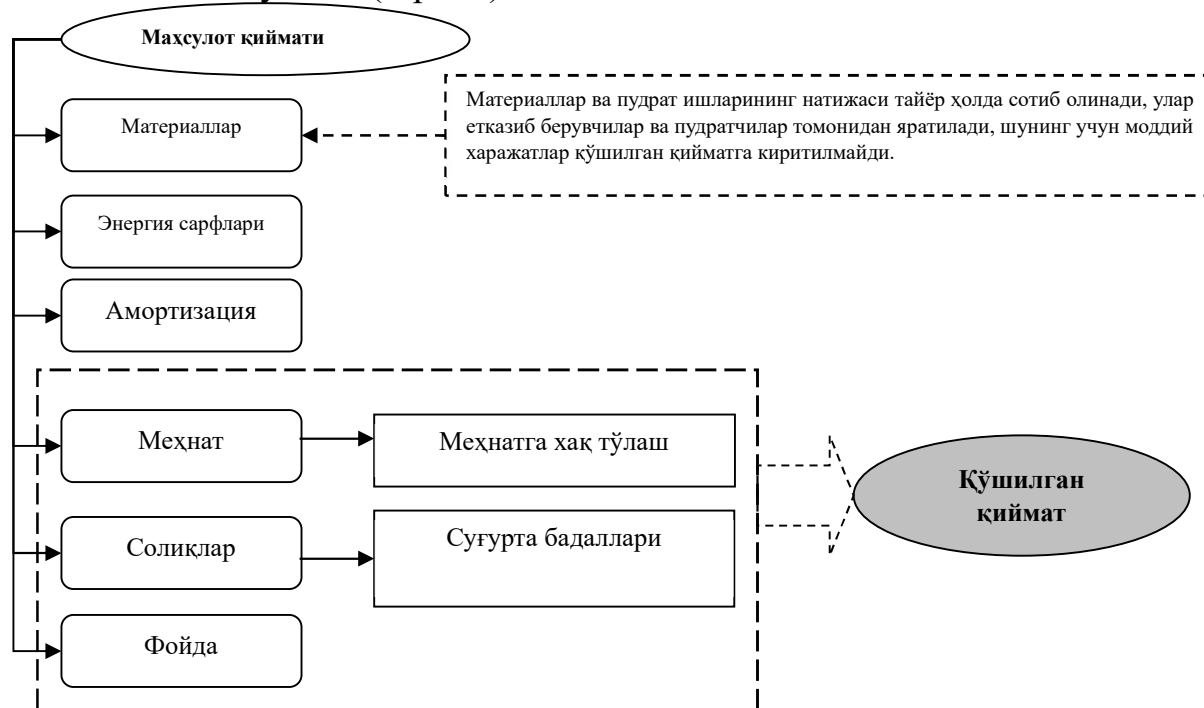
Давр босқичларининг тавсифи	Қиймат назариялари муаллифлари	Муаллифлар қарашлари тавсифи
1-давр. Монофакторли назарияларнинг ривожланиши		
1-босқич.	У. Петти, П. Буальгибер, А.Тюрго, А.Смит, Д. Рикардо, К.Маркс	Қиймат шаклланишининг асосий омили сифатида – ишлаб чиқариш тан олинади.
2-босқич.	Г. Госсен, К. Менгер, У. Джевонс, Л. Вальрас	Қиймат шаклланишининг асосий омили сифатида – истеъмол тан олинади.
2-давр. Полифакторли назарияларнинг ривожланиши		
1-босқич.	А. Маршалл, Дж.Б.Кларк, В. Парето	Ишлаб чиқариш ва истеъмол мувозанат нархини шакллантиришнинг тенг омиллари сифатида ишлайди.
2-босқич.	Э. Чемберлен, Д. Робинсон	Бозор муҳити қийматни шакллантиришнинг асосий омили бўлиб, ишлаб чиқариш ва истеъмол маълум бир саноат бозорида бир-бири билан бевосита ўзаро таъсир қилувчи омиллاردир .
3-босқич.	Дж.М. Кейнс, Дж.Р. Хикс	Қиймат шаклланишининг асосий омили сифатида – ишлаб чиқариш тан олинди.
4-босқич.	П.Сраффа,П.Струве, С. Франк	Кейнс ва неоклассик назарияларнинг параметрлари ягона макроиқтисодий моделга бирлаштирилган .

Хўжалик юритувчининг ишлаб чиқариш таннархи бухгалтерия ҳисоби ва таҳлилий нуктаи-назардан таннарх, қўшилган қиймат ва сотиш қиймати каби тушунчалар ёрдамида кўриб чиқилади. Маҳсулот таннархи уни ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ бўлган, пул кўринишида ифодаланган харажатларни ифодалайди ва қуйидаги элементлардан иборат: моддий харажатлар; меҳнат харажатлари; ҳисобланган амортизация суммалари ва бошқа харажатлар.

Иқтисодиёт назариясида қўшилган қиймат умумий қабул қилинган бир маъноли талқинни олмаган. Ҳозирги вақтда иккита қарама-қарши назария

⁹ Зотиков Н.З. Добавленная стоимость: практика обложения // Вестник Евразийской науки / Тҳе Эурасиан Ссиентифис Жоурнал [хтttpс://эсж.тодай](http://эсж.тодай) 2019, №3, Том 11 / 2019, Но 3, Вол 11 [хтttpс://эсж.тодай/иссye-3-2019.хтмл](http://эсж.тодай/иссye-3-2019.хтмл)

мавжуд: қўшимча қийматнинг классик концепцияси (А.Смит, Д.Рикардо, К.Маркс), бунда янги қийматнинг манбаи ёлланма ишчиларнинг ортиқча меҳнати деб аталадиган нарса ва ишлаб чиқариш омиллари тушунчаси (Ж.Б.Сай, Ж.Б.Кларк) қиймат яратишда меҳнат, капитал ва табиат иштирок этади, лекин унинг шаклланиши ва қўлланилиши механизмини очиб бермайди. Бизнинг фикримизча, қўшилган қийматни яратилган маҳсулот қийматининг бир қисми сифатида белгилаш мумкин (1-расм).

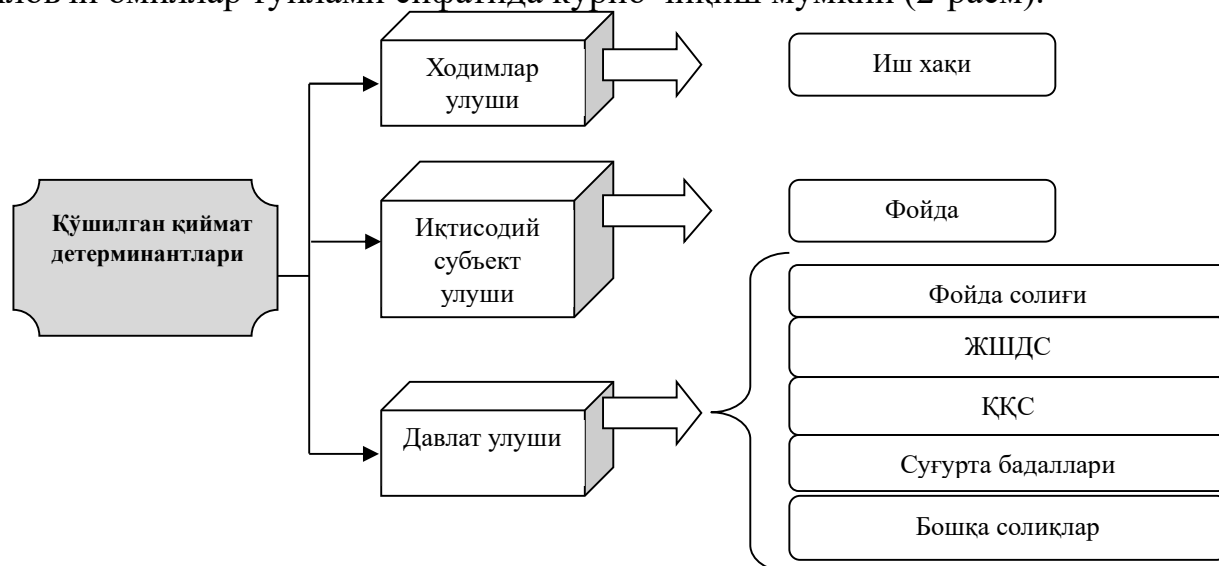
1-расм. Қўшилган қийматни шакллантирувчи элементлар.

Қўшилган қиймат - ишлаб чиқариш ҳажмини тавсифлаш учун қўлланиладиган иқтисодий ҳисоб кўрсаткичи бўлиб, жўнатиш маҳсулот таннархидан ишлаб чиқариш жараёнида истеъмол қилинган меҳнат объектларига ҳақ тўлаш харажатларини чиқариб ташлаш йўли билан олинади. Хўжалик юритувчи субъект томонидан яратилган қўшилган қийматга ушбу хўжалик юритувчи субъект шаклланишида иштирок этмаган истеъмол қилинган моддий ресурслар қиймати кирмайди¹⁰.

Микро даражада, амортизацияни қўшилган қийматга киритмаслик тавсия этилади, чунки у ҳар доим таннархнинг бир қисмидир. Ахборот таъминоти нуқтаи-назаридан, у бухгалтерия маълумотларидан олинishi ва асосий воситаларнинг амортизациясини қоплаш учун мўлжалланган даромаднинг мустақил элементи сифатида олинган даромадда алоҳида қатор сифатида кўрсатилиши керак. Шундай қилиб, қўшилган қийматни ишчилар улушини, хўжалик юритувчи субъектнинг улушини ва давлат улушини ташкил этувчи

¹⁰ Зотиков Н.З. Добавленная стоимость: практика обложения // Вестник Евразийской науки / Тхе Эурасиан Ссиентифис Жоурнал <https://esj.today> 2019, №3, Том 11 / 2019, Но 3, Вол 11 <https://esj.today/issue-3-2019.xhtml>

белгиловчи омиллар тўплами сифатида кўриб чиқиш мумкин (2-расм).

2-расм. Иқтисодий субъект томонидан қўшилган қиймат таркибий элементлари

Макродаражада қўшилган қиймат товарлар, ишлар, хизматларни сотишдан тушган тушум ва оралиқ истеъмол деб аталадиган, яъни хом-ашё, материаллар, асбоблар, идишлар, ярим тайёр маҳсулотлар, бутловчи қисмлар, ёқилғи, электр энергияси, иссиқлик, сув ва ишлаб чиқариш хизматларининг жорий ишлаб чиқариш истеъмоли ўртасидаги фарқдир.

Микродаражада меҳнат харажатлари фақат иш ҳақини ўз ичига олади, макродаражада эса бу кўрсаткич тўғридан-тўғри иш ҳақи, суғурта мукофотлари, харажатларни ташкил этувчи ижтимоий нафақалар, мукофотларни ўз ичига олади, дивидендлар ва шунга ўхшаш ходимларнинг даромадлари иш ҳақиға киритилмайди.

Муаллифнинг позициясидан ишлаб чиқариш ҳажмини тавсифлаш учун ишлатиладиган иқтисодий ҳисоб-китоб кўрсаткичи сифатида **қўшилган қиймат** тушунчаси шакллантирилди, микро ва макро даражадаги қўшилган қийматнинг таркибий детерминантлари аниқланди, бу нафақат иқтисодий субъектнинг ўзи ва унинг ходимлари фаолиятининг самарадорлигини аниқлашга, балки давлат бюджетининг даромад қисмини шакллантиришга имкон беради.

Бизнинг фикримизча, қўшилган қийматни ҳисоблаш жараёнида унинг қатор методологик жиҳатларига алоҳида эътибор бериш талаб этилади:

- 1) микродаражада амортизация таннархнинг бир қисми сифатида, макродаражада эса қўшилган қийматнинг бир қисми сифатида ҳисобга олинади;
- 2) микродаражада таннарх моддалари барча ишлаб чиқарилган маҳсулотлар эмас, балки фақат сотилган маҳсулотларнинг таннарх элементлари бўйича гуруҳланади;
- 3) ҚҚС даромадлар ва харажатлардан ажратилиши керак, чунки бу солиқ иқтисодий айланмада иштирок этмайди.

Хулоса.

1. Солиқ механизми макроиктисодий тизим молиявий механизмининг таркибий қисми сифатида икки томонлама субъектив-объектив хусусиятга эга бўлиши билан тавсифланади. Солиқ механизмининг объектив таркибий қисми иқтисодий қонунлар талабларига мувофиқ молия ва ҳаракатнинг тақсимлаш муносабатлари билан белгиланади. Солиқ сиёсатини амалга оширишнинг солиқ механизмининг субъектив таркибий қисми унинг иқтисодий ривожланишининг муайян босқичига мувофиқ воситалар таркиби ва нисбатларининг ўзгариши билан намоён бўладиган динамик хусусиятини белгилайди. Солиқ механизмининг хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий механизми билан ўзаро боғлиқлиги қўшилган қийматни тақсимлаш учун солиқ механизми воситаларидан фойдаланиш ҳисобига олинadиган даромадларни кўпайтиришда давлат, хўжалик юритувчи субъектлар ва уй хўжаликлари манфаатларининг бирлигини мувофиқлаштириш имконини беради.

2. Давлат томонидан солиқларни белгилашнинг императив хусусияти бир қатор методологик координаталарни аниқлаш имконини беради:

ишлаб чиқаришнинг асосий омилларидан фойдаланиш натижасида олинган қўшилган қийматни тақсимлаш ва қайта тақсимлаш натижасида жамият ҳаётининг моддий асоси, давлатнинг молиявий ресурслари манбаи сифатида ишлаб чиқариш жараёнининг устуворлигини ҳисобга оладиган *ишлаб чиқариш хусусиятлари*;

даромаднинг бир қисмини олиб қўйиш зарурлигини ҳисобга оладиган ва тўловчилар ва давлатнинг қарама-қарши манфаатларини келтириб чиқарадиган *иқтисодий хусусиятлар*, масалан, давлатнинг жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига бўлган эҳтиёжлари ва солиқ тўловчининг ишлаб чиқариш ва шахсий истеъмолни кенгайтириш қобилияти билан белгиланадиган харажатлар;

турли омиллар бозорларида олинган даромадларни кўрсатилган давлат хизматлари қиймати билан белгиланадиган улушда олиб қўйиш механизми орқали қўшилган қийматни тақсимлашда давлат иштирокини ҳисобга олган ҳолда *бозор хусусиятлари*.

3. Ялпи қўшилган қийматни бирламчи тақсимлаш натижасида "давлатнинг тадбиркорлик қобилияти (давлат томонидан тартибга солиш)" омилига боғлиқ бўлган давлат даромадлари барча солиқ тушумлари эмас, балки истеъмолга олинadиган билвосита солиқлар кўринишидаги уларнинг фақат бир қисми бўлиб, улар товарларни сотиш нархларининг бир қисми сифатида мустақил ҳаракатни амалга оширади.

4. Қўшилган қиймат яратиш жараёнини ташкил этиш орқали давлат ижтимоий ишлаб чиқарувчи куч функцияларини эгаллайди ва айнан шу асосда "давлатнинг (ҳокимиятнинг) тадбиркорлик салоҳияти" меҳнат ва капитал омилларидан алоҳида макроиктисодий ресурс, ижтимоий такрор ишлаб чиқариш ва иқтисодий ўсиш омили бўлиб, ишлаб чиқариш ҳажми, самарадорлиги ва барқарорлигига бевосита таъсир кўрсатади.

5. Ишлаб чиқариш жараёнида яратилган қўшимча қиймат солиқ механизми

орқали такрор ишлаб чиқариш жараёнининг иштирокчиси сифатида давлат фойдасига бирламчи тақсимланиши, уни амалга ошириш учун зарур шарт-шароитларни таъминлаши ва қониқишнинг моддий манбаи бўлган ишлаб чиқариш омилларидан фойдаланиш натижасида олинган даромадларни иккиламчи тақсимланиши керак солиқ тўловчиларнинг солиқ мажбуриятлари.

Иқтисодий мазмуни билан фарқ қиладиган ва солиқ тизими доирасида мажбурий равишда белгиланадиган ҳар хил турдаги солиқларнинг индивидуал йўналиши солиқнинг ички тузилишини ва мажбурий шахсга солиқ мажбуриятларини тўғри ҳисоблаш, ўз вақтида тўлаш ва тўлов манбалари бўйича тақсимлаш орқали солиқ мажбуриятининг тузилишини очиқ берадиган мажбурий солиқ элементларининг ягона стандарт моделини ишлаб чиқиш зарурлигини кўрсатади.

6. Солиқ юки (солиқ юки) жамият ҳаётидаги солиқларнинг ролини тавсифловчи умумий кўрсаткич сифатида ва солиқ тўловлари миқдорининг ялпи қўшилган қийматга нисбати сифатида белгиланадиган бўлиб, жамият томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг хўжалик юритувчи субъектлар, уй хўжаликлари ва давлат ўртасида қайта тақсимланадиган қисмини акс эттиради. Макроиктисодий кўрсаткичлар даражасида солиқ юкини микроиктисодий таҳлил қилиш методологиясини қўллаш давлат солиқ сиёсати солиқ механизмнинг самарадорлигини аниқлаш имконини беради.

7. Қўшилган қийматнинг аҳамияти, бир томондан, бу кўрсаткич хўжалик юритувчи субъектнинг самарадорлигига боғлиқ бўлса ва ишчиларни иқтисодий рағбатлантирса, иккинчи томондан, бу бюджет моддаларини шакллантиришнинг муҳим манбаи ҳисобланади, шунинг учун қўшилган қийматнинг ўсишидан нафақат хўжалик юритувчи субъектлар, балки давлатнинг ўзи ҳам манфаатдор бўлиши керак.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тугрисида” ги 29 июнь 2018 йилдаги ПФ-5468-сонли Фармони
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. “Халқ сузи” газетаси. 29 декабр 2018 йил.
3. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. М.: Дело и сервис, 2019. С.34
4. Маслова Д.В. Налоговое администрирование. Уч. пос. М.: Финансы и статистика, 2022. С.178-192
5. Шувалова Е.Б. НДС: каким ему быть?// Финансы, 2018, №9, с.13-16
6. Пансков В.Г. Налоги и налогообложение. Уч. пос. М.: Финансы и статистика, 2023. С.54
7. Абрютин М.С. Косвенное налогообложение: тенденции развития// Налоги и бухгалтерский учет, 2017, №4, с.32-35
8. Чайковский Д.В. Теория и методология формирования и применения добавленной стоимости в условиях МСФО на микро и макроуровне. Авт. дисс. на

соиск.уч.степ.д.э.н. Орёл, 2011. – 54с.асосида муаллиф ишланмаси

9. Зотиков Н.З. Добавленная стоимость: практика обложения // Вестник Евразийской науки / The Eurasian Scientific Journal <https://esj.today> 2019, №3, Tom 11 / 2019, No 3, Vol 11 <https://esj.today/issue-3-2019.html>
10. Abduraxmonov, Q. (2020). O'zbekistonda soliq islohotlari: qo'shilgan qiymat solig'ining milliy iqtisodiyotdagi o'rni. Toshkent: Yangi Asr nashriyoti.
11. Abdullayev, S. (2019). O'zbekistonda qo'shilgan qiymat solig'i va uning uslubiy jihatlari. Samarqand: SamDU nashriyoti.
12. Axmedov, B. (2021). Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida soliq ma'murchiligini takomillashtirish mexanizmlari. Toshkent: Fan va texnologiya.
13. Bobomurodov, I. (2020). Fiskal siyosat islohotlari va QQS yig'implari samaradorligi. Buxoro: BuxDU nashriyoti.
14. Ergashev, M. (2018). Soliqqa tortish nazariy muammolari va O'zbekistonda QQSni tartibga solish. Toshkent: Iqtisodiyot.
15. G'ulomov, A. (2022). Soliqqa tortish va tadbirkorlik faoliyati: muammolar va yechimlar. Andijon: AndMI nashriyoti.
16. Hasanov, R. (2019). Rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda QQS tizimlari tahlili. Toshkent: Moliya nashriyoti.
17. Ismoilov, K. (2020). Davlat byudjeti daromadlarida QQSning ahamiyati. Toshkent: Yangi avlod nashriyoti.
18. Jo'rayev, N. (2021). Yangi O'zbekistonda soliq yuklamasi va QQSni optimallashtirish. Namangan: NamDU nashriyoti.
19. Karimov, D. (2019). Qo'shilgan qiymat solig'i va uning barqaror rivojlanishdagi roli. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti.